

T. Szabó Csilla

A gyakoritás és a mozzanatosság kifejezése (A cselekvő igék képzői a 16–18. században)

A gyakoritás és mozzanatosság kifejezésének egyik lehetséges és nagyon fontos grammatikai eszköze az igéképző. A 16–18. században a magyar nyelv igéképzőállománya meglehetősen gazdag és változatos volt. (Azóta ez az állomány fokozatosan csökkenni kezdett, a használati gyakorisága az egyes képzőknek meglehetősen visszaszorult.) Vizsgálatom tárgya a deverbális igéképzők közül a cselekvő igék képzői a 16–18. században, ehhez a forrásanyag pedig az *Erdélyi magyar szótörténeti tárból*¹ származik.

A cselekvő igék képzőinek funkciója a következő: a cselekvés minőségére vonatkozva kifejezhetik az igék történéstartamának főbb jellemzőit: a cselekvés egyszeri, illetve pillanatnyi, valamint tartós, illetve többszöri, ismétlődő voltát. Természetesen a hagyományosan gyakoritónak és mozzanatosnak nevezett igéképzőkről van szó.

1. A gyakorító igék képzői

A szakirodalom álláspontja hasonló, de nem egészen egyöntetű a gyakoritást kifejező képzők funkcióit illetően. Szabó Zoltán szerint „a gyakorító igéképzők legáltalánosabb jelentése az igék történéstartamára (többszöriség, illetve tartósság) vonatkozik”.² Ruzsiczky szerint a gyakorító igék képzői „egyfelől elaprózott, ismétlődő (frekventatív, iteratív) cselekvésű, valódi gyakorító igéket, másfelől tartós, huzamos (duratív) cselekvést kifejező igéket képezhetnek”.³ D. Bartha álláspontja a Ruzsiczkyéval azonos.⁴ Kiefer a gyakoritást és a kicsinyítést állapítja meg a gyakorító képző szemantikai funkciójaként: „A gyakoritás és a kicsinyítés természetesen nem független egymástól: a gyakori, megismételt cselekvés általában csökkenti a cselekvés intenzitását.”⁵ Általánosan elfogadott tény, hogy gyakorító jelentésű ige akkor képezhető, ha vagy az alapige fejez ki egyszeri, pillanatnyi cselekvést, vagy az alapigének van olyan igekötős származéka, amely ezt a jelentést hordozza. Fabó e képzőcsoporttal alkotott igéket a „gyakorító nevű konglomerátumnak” nevezi, amely „már hagyományos nyelvtanokban is több különböző igecsoport pontatlan gyűjtőneve, az ide sorolt igék parafrázis-lehetőségei alapján pontosabban is felosztható”.⁶ A Fabó által felállított kategóriákat kisebb eltérésekkel a 16–18. századi törzsanyagra is többé-kevésbé sikerrel alkalmazhatjuk.

(1) *Többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező (tulajdonképpen gyakorító) képzővel létrehozott származékok csoportja:*

-dal/-del, -dál/-dél: *furdal* 'furdal': 1767: egy hosszú furuval a' kertet keresztül kasul *furdolták* még ... kérdeztem ... hogy mit kerestenek a kertben avall a hosszú furuval [Abosfva KK; Ks 4 Mich. Jakob 36 cantor eccl. cat. vall.].

¹ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I–X. (Anyagát gyűjtötte és az I–VII. kötet főszerkesztője Szabó T. Attila, a VIII–X. kötet főszerkesztője Vámszer Márta.) Bukarest–Budapest 1975–2000.

² Szabó Zoltán: *Az igéképzők jelentése és az igék történéstartama*. Nyr. LXXXIV(1960). 1. sz. 78.

³ Ruzsiczky Éva: *A szóképzés*. = Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Bp. 1961. 345.

⁴ D. Bartha Katalin: *Az igéképzés*. = Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet és Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana – A korai ómagyar kor és előzményei*. Bp. 1991. 85.

⁵ Kiefer Ferenc: *Alaktan*. = Kiefer Ferenc, É. Kiss Katalin és Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Bp. 1998. 255–256.

⁶ Fabó Kinga: *A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája*. ÁNyT. (1989) 17: 32.

-dogál/-degél/-dögél: *addogál* 'eladogat': 1765: Mind ezen személyekről tudjuk, hogy tsak nem éhel halásra jutott emberek voltak, de addig tserélték, *addagálták*, majd egy, majd más szörű Lovaikat, hogy már tsak alkalmasint táplálodnak [Fintoág H; Ks 113 Vegyes ir.]. *Néздегél* 'meg-megnéz': 1640: Az többi között ezt tudom mondani, hogy e télben az én fiam, Gyurkó igen fertelmes rútul megszidogatta vala ezt a Kállainét – s nem ére harmadnapot, úgy megtörzsölék az boszorkányok, hogy egy nyomra sem mehetett s túl *néздегélte* Kállainé s monda egyszer, hogy „bizony meghidd, György uram nem sokat cicázol azon a lovon” [Mv; MvLt 291. 189a átírásban]. *Nyomdogál*(ja vkinek a fejét) 'bogarát ültetget a fülébe': 1600: wgia(n) ott az meniekezobe(n) hozzam ieöwe Jakoch Andras, s mo(n)da azzonio(m) wid el onnat az gyermeketh ahol wl, mert meegh ma Ferencz Janos mi(n)d *niomdogala* az feiemet, de lenni kell rola [UszT 15/64 Bodo Benedekne, Ersebet azzony Zent Egyhazas Olahfalwy vall.].

-dok/-dek/-dök: *bujdokik* 'bujkál': 1583: ez Theòreók Marthonne vallasa hamis, sem *Budoktam* estalloba en, Amint ez vallia [Kv; TJK 4/1. 166].

-dokol/-dekel/-dököl: *érdekel* 'bökdös, döföl': 1737: az I. ő kglme hol Szolgámat hol lovat mat verte, s úgy hajigáló fákkal *érdekelte* mind addig, míg megirt Szolgámat, a Tzitz Hegjre által járo palló közzé ugratta, az holottis, Lovamnak lába ketté tört [Dés; Jk 228b].

-dos/-des/-dös: *csapdos* 'ütlegel': 1582: Igiarto Georg, Rengeo Annanak monda vgianys kellez vala Bestie kwrwa, es ot vere *chapidosa* konthiat le vona hayat huza Rengeo Annanak [Kv; TJK IV/1. 53]. 1638: Istuan Deak Ura(m) ... azonba(n) verni kezde, *czapdosta* valtigh, kapot az vsteökebe(n) [Mv; MvLt 290. 130a]. 1748: (Az alperes) aggedialta és conse(quenter) *tsabdosta* hurczolta verte [BSz; JHb LXVII/3. 201].

-doz/-dez/-döz: *kapdoz* 'beleakad, kötölődzik': 1662: a vidékbéli falokon a gyulai törökök által a jeneiek ellen valami dézmákba *kapdozván* esvén ... a gyulaiakhoz való írás és követség által idején – korán a dolog nem orvosoltatott [SKr 314]. *Lődöz* 'lövöldöz': 1704: a kurucok feljöttek éppen Magyar utcába ... es ott kiáltoztak és *lödöztek* szaporán – noha csak karabéllyal – a várfok felé [Kv; KvE 285 SzF].

-gat/-get: *csókolgat* 'meg-megcsókol': 1570: Zaz Balas hythy zerent vallya, hogy ... Lattha ezt az Mayorbol hogy Zewch Demeter Eolelgette *chyokolgatta* eoket [Kv; TJK III/2. 81]. 1614: Azt penigh lattam hogy Dengeleghinet *Czyokolgatta* eölelgette Bathori Gabor [Nsz; Vlt 53/5267 P. Hegedws (20) udvari muzsikuss vall.]. *Ijesztget* 'meg-megrémít': 1591: Zente Balint ... vallia ... valtigh firtatam, *yezstgetem*, monda vegre..., hogi ha el boczatanak eotet..., kez volna meg keresni az lovat [Kv; TJK V/1. 72]. 1743: *ejezgetni* kezdek az emberei az Nemes Peter Sellereit ... es ... az Selleri a szena füét felhagják, és az Vesélenyi emberei potentiose fel fogák [Born. IX. 9. I. Paraszktiv (86) zs vall.].

-kod/-ked/-köd: *csapkod* 'vagdos, csapdos': 1597: Ferenczy Istwan ... wallia... mideon ot bezelgetnek egimással azon keozbe tekinteok hat Nagi Benedekhez igen *chiapkod* ez fogoli legeny az zabliawal [Kv; TJK VI/151]. 1657: az A Bátyya is, annak Lovát azon korbacsalt *csapkodta* [Kv; TJK VIII/12. 58]. 1782: Mlgos Groff Urunk eö Nga Praefectussa és Tisztartója ... mihelyt oda érkeztek azonnal *tsapkodtak* az ott lévő Emberekhez [F.zsuk K; SLt XLII/5. 46]. *Csipked* átv kb. '(az ellenséges hadba rajtaütésszerűen) bele-belekapdos': 1653: 1602 esztendöben ... Gyalu tájatt valami egynéhány száz legények öszszegyülének a frigy alatt, és a Bástá hadát *csipkedni* kezdették volt [ETA I, 66 NSz].

-ol/-el/-öl: *döföl* 'döfköd': 1696: enis ugj látám hogy Kovács János, s az Pásztor keményen vernek vala agjban s az pásztor csak az vas villával *döföl* vala [Mikháza MT; Berz. 17 Fasc. XII]. 1755: a Katona, a Puskával a Gazda fiát akarta volna *döfölni* [Marokháza K; Ks 5. IX/4].

-ong/-eng/-öng: *csapong* 'kószál': 1679: Mivel hetedik esztendöben fordult immár Szöts Mihaly hütelenül feleségét Kis Katat Gyermekivel együtt el hagyta, azolta oda *tsapongott*,

költséggel ne(m) taplalta tartotta ... az aszonyi allat diuortialtassek hűtelen ferjetül [SzJk 140]. *Kereng* 'kódorog': 1593: egi veres lo ... mikor az mezeorol be jw, az eo hazahoz ment, es ot *kerengett* [Kv; TJK V/1. 315. Kouach Balasne, orsolia vall.]. 1676: Zalani Koncza Anna ... elbujdosvan imit amot *kerenget* [Gidófvá Hsz; HSzjP]. 1762: Merk Lukát Sok ízben láttam, mint etzakának idején, mint nappal midőn Kotsis Toma hon nem vólt, a' Kotsis Toma háza körül, hogy *kerengett*, és béis ment [Kóród K; Ks 17. XXXI].

-sétel: *mérsétel* '(földet) méreget/méricskél': 1748: Mi régen meddig volt ezenn allodiális tilalmas erdőnek határa, nem tudván, a Magyar Létaikkal ... azok közzüll Bodisár István amiképpen vezérelt, körös környül ki határoztuk ... vélek együtt *mérsékeltük*, s inteztük, betsüllöttük [O.léta TA; JHbB 375].

(2) *Gyakran csoport (habituális igék):* az idetartozó igék szokáscselekvéseket fejeznek ki. Ezért *gyakran* + *ige* vagy a *szokott* + *infinitívus* szerkezetekkel írhatók körül.

-dal/-del, -dál/-dél: *kapdál* 'gyakran vmin kapdos, vmit foglalgatni igyekszik': 1781: ez előtt valami három esztendővel kezdének itten *kapdálni* s hatalmaskodni [Gyszm; DE 3. 7].

-dogál/-degél/-dögél: *áruddogál* 'szokott árulni': 1722: Az Szász Pap (: a kiről Tavalyis panaszlék :) csak *áruddogal* titkon, korcsomárosom rajta érte a' ki onnat bort vit [Fog.; KJMiss. Rétyi Péter lev.].

-dos/-des/-dös: *fogdos* 'gyakran szokott kezelni': 1717: Eger Patakon vagy on edgy Isák Peter nevű öreg ember: Sepsí szekben az melj gyermekeknek az torka fájt: mind az *fogdosta* s jobban lettek [NSz; Ap. 2. Apor Péter lev. feleségéhez].

-doz/-dez/-döz: *lövöldöz* 'állatot szokott lelőni': 1757: Három Esztendővel ez előtt tudom hogy ... hajtattott vala ide a' búkre sertéseket ... hallottam hogy Gáborffí Uram Zaklatta, s *Lövöldözte* eökököt [Gyszm; DE 3].

-gat/-get: *bosszantgat* 'gyakran bosszant': 1585: egik vgy rutolta Masikat Mint A Masik, De vgia(n) Viczey Antal *bozzongata* Danch leorinchet [Kv; TJK IV/1. 517]. 1767: (A jobbágyoknak) semmi hasznát Tökélletesen nem vehetné söt naponként szöfogatatlanságokkal szörnyű képpen *bosszongatnák* [Bethlenfvá U; Hr]. 1781: a' kecskéknek bé hajtásával es â Szénának el egettetésével mindenkor turbalta, *bosszongatta* ... Szt Miklos falvat â Melto(sá)gos Groff Szarhegyi Lázár Familia [Gyszm; DE 3].

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: *járkál* 'járogat, gyakran jár': 1780: mi Asszonyokul eo Nagyságához bé járosok nem voltunk, s nem is volt szabad oda *járkálnunk* [Bethlen SzD; BK. Anna Lakatos conj. St. Ersek (39) vall.].

-ol/-el/-öl: *döföl* 'szokott döfködni': 1765: Én Poszoroj Anucza mint hogy korcsmáros voltam gyakran hegedüsekkel jöttek hozzám, annyira elkénosztak, már mikor hallattam hogy jönnek már rázott a hideg belé, mert mihent bé jött az Páczájával olyanakat ütöt réám Kosztántin Foka, hogy az kékit sokáig viseltem, némelykor bort eresztettem olyankor *döfölt* hogy az kupából az bor mint (!) ki locsogot [Marosbogát TA; Mk V. 97].

-tol: *hazudtol* 'vkit hazugnak nevez': 1758: Volnya Idegenekkel bizonyítottán Giláék *hazudalni* kezdették hogy mitsanallyanak az Anyanak es Lelkenek [Cintos AF; TKI 19/42 Gyirászin André (60) jv vall.].

-oz/-ez/-öz: *küldöz* 'menesztget': 1587: Farkas ferenchj Negi louan voltunk ... az Varos falwiban az Meg holt ember vere latasara ... vgian akkor az louas legini velunk volt es hogi Nemes nepeket kellett *kwldeoznunk* Zolga Biroert is fizettem -/37 ½ [Kv; Szám 3/XXX. 51 Seres István sp kezével].

(3) *Próbál csoport*: ezeknek a származékoknak a jelentése a következő szerkezettel írható le: *főnévi igenév + próbál*.

-dácsol: *kapdácsol* 'vmit foglalgatni próbál': 1757: Én külömb(en) nem hallottam hogy ... a' Lázár Familia azon bükös Erdön *kapdácsolt* volna [Gyszm: DE 3 St. Kémenes (38) pp vall.].

-dokol/-dekel/-dököl: *bujdokol* 'bujkálni próbál': 1591: ele vete magat Istuan, es hogi meg zolitulog hogi nem mehet, de eo annal inkab kezde *budoklani* mindenwt [Kv; TJK V/1. 164]. 1629: Balintfi Christofnak ados leue(n) az kerekas, akkor sem mert hon lenni, hanem *budoklot* [Kv; TJK 18]. 1711: Csiszar Istan bizony csak *budokol* Gegö előtt [Vacsárcsi Cs; Born. XXXIX. 50].

-dos/-des/-dös: *dugdös* 'rejtegetni próbál': 1598: Mikoron ozta(n) az vonakodasnak vege leot volna, lata(m) azt hogy az hegedws Ianos az kese(n) pepechiel vala, *dúgdossa* vala [Kv; TJK V/1. 162]. 1765: ezen öt személyek gyakran idegen esméretlen emberek(ne)k adtanak szállást, vélek vendégeskedtenek, falubeli más emberek előtt azokat *dugdosták* [Fintoág H; Ks 113 Vegyes ir.].

-doz/-dez/-döz: *lövöldöz* '(ellenséget/várat) próbál fegyvertűzzel bevenni': 1653: Móses ... bizék igen a jó vitéz tatárokban ... de azért nem meri magát sáncz nélkül hagyni, hanem lövőszerszámait – a tatártól megválva – mind lovasát, mind a gyalogját, még a basát is szekérsánczba rekeszti, hogy onnat *lövöldözze* ellenségét, s hátul esmét a tatár *lövöldözze meg* [ETA I, 82 NSz].

-gat/-get: *látogat* 'megnézni próbál': 1794: Timár Láto Mester Uramik oda jöttek az Exponens Horvat Josef uramhoz, Inas mive *látogatni* [Dés; DLt az 1799. évi adatok közt]. *Kapdozgat* 'próbál kapni': 1754: Román Istokra pedig panaszolkodott miképpen szokta ötöt élni s már el hatta és máshoz *kapdozgatt* [Altörja Hsz; HSzjP Catherina Molnár (35) jb vall.].

(4) *Ide-oda, le-föl jelentéscsoport*: az ide tartozó ige párok tagjai között az a különbség, hogy az alapszó egyirányú mozgást jelentő ige, a képzett szó pedig többirányút. (A *járkál* esetében nem mindig fejez ki irányváltást a képző.)

-dogál/-degél/-dögél: *járdogál* 'járkál': 1584: (Az asszony) A hold vilagon ky Ieowe hazabol, es az kapunal innet leweo hid ala Mene, onnet ky Ieowe, Esmegh Az eó Aytai(n) be Mene, vizontagh A hid ala Mene, es esmeg Az eó Aytai(n) be Mene, vizontagh A hid ala Mene, es esmeg ky Ieowe, de Ne(m) tudom mit *Iardogalt* vgy [Kv; TJK IV/1. 274 Chiob Georgy vall.].

-doz/-dez/-döz: *ingadozik* 'ide-oda inog': 1736: a' Tornatz Gerendái között fekszik vas Csapos és Vas Kantákkal szoritott Tengellyetskéjeken álnak, és *Ingadoznak* két kis Harangotkak ... (a) kissebb mondathatik tsak Inkánb (!) Tsengettyünek mind harangnak [Várhegy MT; CU].

-gat/-get: *hányogat* 'ide-oda rakosgat': 1631: Latta(m) azt hogi *haniogatta* Rado Peter az ezüstös hüelt az aztalon mikor az Nagi Ladat fel nytotta vala aranos ingetis latta(m) ot az Rado Peter hazanal [Mv; MvLt 290. 262b].

-gódózik/-goldozik: *nyargódózik, nyargoldozik* 'nyargalászik': 1657: az szolga lován ... ellopám magamat, ott *nyorgoldozván* többekkel az templum körül [KemÖn. 41]. 1716: Lovakra kapván Nyaros nevű Rétin fejjül az élen mind *nyargodoznak* [Karácsonfva MT; Told 76]. 1756: aztis láttam hogy Keregutz György a Kapitány a Petika Demeter kantzajan *niargoldoz* vala [Bencenc H; BK Misc. 1143 Tot Marian (37) jb vall.].

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: *bujkál(ik)* 'ide-oda, erre-arra kószál': 1676: Szathmári ... a bokrok között *bukálvá(n)* latorságát úgy akarta el titkolni [Kv; Tjk 247]. 1762: Az kérdésben tött bigámus ... míg azon gonosságban élt, *bukált*; hogy Krajnik Uram eleiben nemis került [Roskány H; Ks 113 Vegyes ir.].

-kos: *futkos* 'ide/oda szaladgál': 1653: Azok nem renddel, sem seregben, sem csoportban, hanem a császár szekere körül azon a tágosságon úgy *futkosnak* ki imide, ki amoda, és a marok nyíllal úgy intik a ki kelletinél közelebb menne a császár szekeréhez [ETA I, 133 NSz].

-os: *futos* 'ide-oda futkároz': 1573: Bor Ianosne Orsolia Azt vallia hogy ... Ez Nyarba az Kydey papne volt zalasson es egy Kidey Nemes Ember gyermekewel ky Nala tart zallast estwe Iachottak *fwstostak* az eo hazanal es haza eleot [Kv; Tjk III/3. 116]. 1580: en akor az wdeoben biraiok uolta(m) es tetoua *futostam*, mydeon megh oztozanak, Almadine Azzoniom, es Gabriel vram [M.palatka K; JHbK XIII. 29].

(5) *Kicsinyítést, kedveskedést, néha felaprózottságot kifejező származékok csoportja:*

-acskál/-icskál: *faricskál* 'faragdos': 1599: az Vduaron *faraczkal* (!) vala Deak Peter, egi palczachikat veon kezebe kj mene [UszT 14/39]. 1629: onnat latom hogy Teokoly Ianos koczisi szekeret czinalgatnak *fariczkalnak* vala [Kv; Tjk 10]. 1778: Hatzegán Abrám ... Gyermekek korában ment Benyere, ottan mind addig *faratskált*, míg jo farago ember és Molnár lett belolle [O.tordos AF; BK ad 465 Pirle Stefán (60) jb vall.].

-dos/-des/-dös: *csapdos* 'csapkod, vagdos': 1783: el menénk ... az Utrizalt La Koligy nevezetü heljben, és ott gjeves ut mellett *csapdostunk* egh kevés tüzifát [Kissáros KK; JHb XX/8. 7]. *Csipdes* 'csipked' 1582: Giulay Eothweós Istwan vallia ... Egikor Esmeg Agiamba mikor fekwnnem ... oda leowe Az Azzony Thuri Palne, Es *chipdesny* chiklandani kezde, Azon keozbe kere hogy megh latogatnam az eo Cellaiat, De en nem Mente(m) oda [Kv; Tjk IV/1. 68]. 1642: Én soha nem ismertem ezt az asszont ... semmi gonoszságot nem láttam, nem tudok hozzá. Hallottam mástul hogy eccer Meggyesen mezitelen volt s *csipdeste* az maga részit [Mv; MvLt 291. 318a]. 1716: Láttam hogj Harinainé Aszszonyomat *csipdeste* [Nagyida K; Told. 22].

-gat/-get: *bizgat* 'bizget, piszkál': 1770: égj Kapjoni Udvari Cselédgye eo Nga liberias Cseledi közzül ... a' míg ott az Kalibámnál állatt az Tüzett melly el hammahazatt volt izditani kezdém, mellyről meg intett hogy ne *bizgatnám* [Dés; JHbB 361].

-rcsel: *köhörchsel* 'köhécsel': 1702: a' vén ember ... *köhörchsel* [Tarcsafva U; Pf Boer János (20) vall.].

(6) *Intenzitáscsökkentő csoport:*

Több alcsoportját tarthatjuk számon:

(6.1) *Lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező származékok csoportja:*

-csol/-csel/-csöl: *általlépcsel* 'átlépeget': 1585: Bornemisza Gergely Thorday ... vallia ... az Palo mellett az keoweken *lepchielenk altal* [Kv; Tjk IV/1. 486b].

-dogál/-degél/-dögél: *fondogál* 'fonogat': 1769/1778: minden Őszön Lent, vagy Kendert, bizonyos számú fontokat vetvén Aszszony Népeinkre, míg azt *fondogallyak*, addigis minket, mikor kivántatik hajtanak az Vraság Szólgálatyára [Kárásztelke Sz; BfN DDD/4].

-gat/-get: *készítget*: 1595: Miert hogy az Birak Wraim közülnek (!) vala Wrúnk ö fge eleiben, foldoztattam az varos 2. kuczíat, és *keztgettem* az útnak [Kv; Szám. 6/XVIIa. 153 íj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1656: En mostanrol valami el maradott az Nagyságod méltó ditséretiben, *készítgetek* Isten kegyelmességéből, több egy néhány rendbeli munkákat-is, mind Deákul, Magyarul [ÖGr Aj.].

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: *mérkel* 'méreget': 1632: Az arujokba(n) ot nem volta(m) mikor megh uette Nagi Marton az Haz helt, de azutan, mentünk vala oda hogj ket fele oszuk, *merkeleők* is ket fele [Mv; MvLt 290. 68b].

(6.2) *Kevésbé erősen végzett cselekvést, illetve történést, állapotot kifejező származékok csoportja:*

-dogál/-degél/-dögél: *csepegdegél* 'lassan-lassan csepeg': 1716: Istennek hála ugj teczik könnyebben vagjok, *csepegdegel* Ugjan megh az vízelletem [Nagyida K; Told. 22]. *Folydogál* 'kevésbé erősen folyik': 1597: Anna azzony Zok peterne ... wallia ... latam hogi az leankanak az labarol az keoteo le súhat vala s az ver *foldogal* wala ala az zara(n) [Kv; TJK VI/1. 94].

-doz/-dez/-döz: *lengedez* 'kevésbé erősen fúj': 1697: mondám az feleségem(ne)k miért engedik hogj olyan nagj tüzet rakjanak, mert ha nagj szél talál indulni, az Udvarházzal edgjütt bizony az egész falu meg ég, (: mivel akkoris egj kis szél lengedez vala :) [Szamosfva K; Ks 90].

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: *megtüpöcsköl* 'kevésbé erősen elpáhol': 1759: szolgánk igen Nagy Bágyadva es meg Verve *tüpötskölvé* jöve késön Hazamhoz [Csejd MT; VK].

-lal/-lel: *kérlel* 'szelíden, ismételten kér vkit vmire': 1749: Urszul kérlelte hogj ne szidja mert Attya fia, de Pap Mitru azt mondá néki hogj Attyafia s.v. az Anyya valaga [Szentbenedek SzD; MvRKLv.].

(6.3) *Céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést, illetve történést kifejező származékok csoportja:*

-dal/-del, -dál/-dél: *harapdál* 'nem túl erősen harap': 1699: (Az alperes) ellene(m) potentiose feltamadott es kezebe(n) levő puskájával hátban döfött ... mardosott, *harabdalt*, veremet kiontotta [Dés; Jk 291a].

-dogál/-degél/-dögél: *folydogál* 'lassanként, céltalanul telik (az idő)': 1782: ritkán esett meg az is, ... hogj hetességre kukurucza kapálni, vagj szedni, vagy széna tsinálni kimentenek az aprobb tselédek, a Bányász Mesterség folytatásától a' mieinket el nem fogták, így *folydogalt* ez sokáig, s ha talám valamivel terhesegettis tsak szenvedhető volt [Torockó; Thor. XX/5].

-dokol/-dekel/-dököl: *bujdokol* 'céltalanul bujdosik': 1742: (Veres Samuel) Törvenyt nem állott, hanem *bujdoklott*, s ugjan azon bujdosásába láttam énis a Rákotziánum Revoluti előtt [Kisened AF; JHb].

-doz/-dez/-döz: *álladozik* 'céltalanul, határozatlanul állingál': 1773: a Szamosra menvén láttam ... Jobbágyát ... hanytot fekünni, ki körülis láttam *alladozni* egy középszer termetű, Viseltes hamu szín kopenyegben ... égy embert [Dés; Ks 32].

-og/-eg/-ög: *bódorog* 'céltalanul bolyong': 1777: azon Gligor nevű Legény ... azon Feleségét Irinát el hagyván oda *bodorgott* Világra sokáig [Szentbenedek SzD; Ks 30. 28]. *Kavarog* 'bódorog, csatangol': 1679: feleségünket s apro gyermekinket kevés portékáinkkal együtt ... az kinek penig háza nincsen, imitt-amott *kavarog*, élődik s kit az török, s kit az labancz s kit az

paraszt ember öli s vágja s fogyat bennünket [TML VIII, 469 A mezei hadaknak Teleki Mihályhoz intézett panasza].

-gál/-gél, -igál, -gol/-göl: *keresgél* 'határozatlanul kutatgat': 1770: hol ment bé az az ember a'ki a' be zárkzott embert az Ladákban *keresgél*ni szemlélte? [H; BK nr 1017 vk].

-gat/-get: *hányogat* 'céltalanul keresgél': 1685: egy alkalmatossággal *hányogatvan* az Ladajában Bodoni Györgyne aszszonyom [Mv; BálLt 59].

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: *áskál* 'itt-ott ásogat': 1781: Lattam ... a Benedek Mihály potyo nevezetű kertében az András Pál és János sertészeket otan turkáltak és *áskáltak*, Sarjujat gazlották [Malomfva U; EHA].

(6.4) *Lassan, apránként végzett cselekvést kifejező származékok csoportja:*

-dogál/-degél/-dögél: *gyüldögél* 'lassan gyüloget': 1754: ezek (ti. a pénzek) tsak nem régen az Ecclesia industriája al(tal) *gyüldögelvén* romladozásban levvő Templomunkra minden órán erogalodik (így!) [Dési ref. egyhm. conscr.].

-dokol/-dekel/-dököl: *mérdekel* 'felmér': 1727: mikor az szánto földeket és réteket fel intézzük vagy *mérdékeljük* ő kegyelmek között akkor két annyi rész a külsőből, à hol akarja Sárosi János Uram, excindáltassék ő kegyelmének [Vaja MT; DobLev. III/505. 4b].

-dos/-des/-dös: *csipdes* 'apránként le-lecsíp': 1738: minek utánna meg holt Nagy György egy is más is szántotta azon Nagy György földé félét és csipdestek [Szásznyíres SzD; Ks 27. XVI].

-doz/-dez/-döz: *lengedez* 'hír lassanként terjed': 1662: itt Kemény Simon uram felől rossz hír *lengedez*, hogy az török futva szalasztotta volna Naményből őket [TML II, 375 Ebeni István Teleki Mihályhoz]. 1703: Az országban connumeratiót indítván, *lengedez* a hír, hogy ide is, Kolozsvárra is eljönnek [Kv; KvE 275 SzF].

-gál/-gél, -igál, -gol/-göl: *hasigál* 'szabdál': 1715: az Fel Gyogyiak ... azon irtásokat, nyilakra *hasigálván* az Ponoriaknak Remeteieknek és másoknak adták kaszálni [Lupsa TA; WH. Kosok luon (70) vall.].

-gat/-get: *csinálgat* 'készítget': 1690: onnat latom hogy Teokoly Janos koczisi szekeret *csinálgatnak* fariczkalnak vala [Kv; TJK 10]. *Dolgozgat* 'munkát végezget': 1735: Teleki Samuel Vram eő Natsaga Mester emberej ... Teleki Pál Vram eő Natsaga Nagy Somkuti Vdvarházan dolgozgatna)k [Drágavilma SzD; TLt].

-sz: *elvonisz* 'apránként elvoniszol': 1638: monda Lakatos Giorgjne, Czikor Giörgjnenek hogy ezt ez en penzemen vet feöldemetis *el uonszod* innet [Mv; MvLt 291. 164b].

(6.5) *Kis intenzitással végzett cselekvéseket jelölő származékok csoportja:*

-dogál/-degél/-dögél: *kaszáldogál*: 1722: Már ezentul *kaszáldogalnánk* [KJ. Rétyi Péter lev. Fog.-ból].

-gat/-get: *kapálgat* 'lassanként kapál': 1637: a kertemb(en) *kapálgatok* vala [Noszoly SzD; WassLt Teótőri Janos (60) jb vall.].

(7) *Nyomatékosítás, valamint erőszakos cselekvés kifejezésére szolgáló származékok:*

-cangol: *marcangol* 'erősen megtépáz': 1777: Petru még keményebben kezdet káromkodni hajomba kapni, és *morczonglani* ... hajombolis egy Csomot ki szakasztot [H; Ks 114 Vegyes ir.]. 1794: latam tsak hamar a Sogorát ... oda Nyargalni, két kivont kardokkal kikis meg ragad-

ván az Exp(onen)st *martzongollyák* vala a Földre levervén, és verik vala [Déva; Ks 79. XXVI. 10].

-cikál: *beráncikál* 'beráncigál/rángat': 1793: Barátosi János, és Horváth Joseff *bé rántzikálták*, taszigálták a Házba [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt].

-col: *bevoncol* 'behúzogató': 1768: Nemes Idösb Toth Vonul ... eö Nganak egy Birta Juvon nevü sellérit egy Ovre Grigoria nevü ide valo Nemes Emberel az Falu utzájáról a Nemes sessiora *be vontzolták* s ott kemenyen ketten meg verték [Káján SzD; BK].

-cong: *marcong* 'harap, szagat': 1749: Láttam Szabados Györgj feleségénel egj motskolt oldal petsenyét, mintha kutya *martzongotta* volna [Szentbenedek SzD; Ks].

-od/-ed/-öd: *döföd* 'erőteljesen döfköd': 1733: a földön a fejsze nyelével ugy *döföldött*, mely mia megis kell halmom [Kézdisztlélek Hsz; HSzjP].

-dos/-des/-dös: *nyomdos*: 'nyomkod': 1778: látám hogy Csanán Urszuly a' Földön el van nyujtva, Ugrán Lapadát s Flora Gligor az haját tépik, Berár Zaharia pedig térdivel a' melyit *nyomdossa* s patkojával rugdossa [Egerbegy TA; JF Belyerán Kratsun (40) vall.].

-gat/-get: *fojtogat*: 1586: Anna Zasz Georgne vallia ... ky Indulek Az pitwar Aytayan, es hát az egik ... Az Ayto meget Al, Az masik az haz meghwl Arczal futamodek Ream ... es tor-kon ragada vgy foghak megh, ... es vgia(n) esmerem iol hogy ez az Aky engem *foitogat vala* [Kv; TJK IV/1. 562]. 1773: *fojtagatta*, szájával orrát, ujját Nyakát harapdasván meg vérezte [Nyáradsztlászló MT; Sár.].

-sével: *mérsével* 'megfontol, mérlegel': 1605: Ez az ... varas ... az kinek Jsten aggia az orzagnak birodal(ma)t azt fely, vrallya, es hywseges engedelmeúel bechiwlly. Nem zwkség haa azt ... megh sanyargatni ... ky ... Jstenteol adatot feyedelmeknek, engedelmesen zolgal ... Mind ezeket beolch itelety zerent meg gondoluan ítelwén es *mérsévelwen*, mind nagy mind kichyn rend ez zegeny warosnak békét hágy [Kv; TanJk I/1. 504].

Ha az elemzés irányát megfordítjuk, korántsem kapunk a képzők szempontjából egységes képet. Általános az, hogy az azonos képzővel létrejött származékok különböző szemantikai kategóriákba sorolhatók. Mivel az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* adatai javarészt több jelentéssel bírnak, nem ritka ugyanannak a származéknak (különböző jelentések alatti) besorolása más-más csoportba. Természetesen ennek a kontextus is az oka, hiszen egy jel jelentését a szövegkörnyezet is befolyásolja. Nézzük tehát e szemantikai osztályozást a képzők felől!

-cangol: nyomatékosítás kifejezésére (7).

-cikál: nyomatékosítás kifejezésére (7).

-col: nyomatékosítás kifejezésére (7).

-cong: nyomatékosítás kifejezésére (7).

-csol/-csel/-csöl: intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező csoport (6.1);

-acskál/-icskál: kicsinyítés kifejezésére (5).

-ad/-ed, -od/-öd: nyomatékosítás kifejezésére (7).

-dácsol: próbál csoport (3).

-dal/-del, -dál/-dél: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2).

-dogál/-degél/-dögél: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2); ide-oda, le-föl jelentéscsoport (4); intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező csoport (6.1); kevésbé erősen végzett cselekvést kifejező csoport (6.2); céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést kifejező csoport (6.3); lassan,

apránként végzett cselekvést kifejező csoport (6.4); kis intenzitással, nem szívesen végzett cselekvést jelölő csoport (6.5).

-dok/-dek/-dök: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1).

-dokol/-dekel/-dököl: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); próbál csoport (3); intenzitáscsökkentő csoport: céltalanul, határozatlanul (6.3); valamint lassan, apránként végzett cselekvést kifejező csoport (6.4).

-dos/-des/-dös: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2); próbál csoport (3); kicsinyítés kifejezésére (5); intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező csoport (6.4).

-doz/-dez/-döz: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2); próbál csoport (3); ide-oda, le-föl csoport (4); intenzitáscsökkentő csoport: kevésbé erősen végzett cselekvést kifejező csoport (6.2); céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést kifejező csoport (6.3); lassan, apránként végzett cselekvést kifejező csoport (6.4).

-og/-eg/-ög: intenzitáscsökkentő csoport: céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést kifejező csoport (6.3).

-gódozik/-goldozik: ide-oda, le-föl jelentéscsoport (4).

-gál/-gél, -igál, -gol/-göl: intenzitáscsökkentő csoport: céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést kifejező csoport (6.3); lassan, apránként végzett cselekvést kifejező csoport (6.4).

-gat/-get: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2); próbál csoport (3); ide-oda, le-föl jelentéscsoport (4); kicsinyítés kifejezésére (5); intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen (6.1); céltalanul, határozatlanul (6.3); lassan, apránként (6.4); kis intenzitással, nem szívesen végzett cselekvés kifejezésére szolgáló csoport (6.5); nyomatékosítás kifejezésére (7).

-kál/-kél, -kol/-kel/-köl: gyakran csoport (2); ide-oda, le-föl csoport (4); intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen (6.1), kevésbé erősen (6.2), valamint céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést kifejező csoport (6.3).

-kod/-ked/-kőd: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1).

-kos: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (4).

-ál/-él, -ol/-el/-öl: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); gyakran csoport (2).

-lal/-lel: intenzitáscsökkentő csoport: kevésbé erősen végzett cselekvést kifejező csoport (6.2).

-logat: gyakran csoport (2).

-ong/-eng/-öng: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1).

-rcsel: kicsinyítés kifejezésére (5).

-os: ide-oda, le-föl csoport (4).

-sékel: többszöriséget, ismétlődő cselekvést kifejező csoport (1); nyomatékosítás kifejezésére (7).

-sz: intenzitáscsökkentő csoport: lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező csoport (6.1).

-tol: gyakran csoport (2).

-oz/-ez/-öz: gyakran csoport (2).

Áttekintve a gyakorítónak nevezett képzők állományát, meglehetősen heterogén a kép. Néhány, ritkábban előforduló képző szerepel egyedül egy-egy csoportban (pl. az *-os*, *-sz*, *-dácso*, *-dok/-dek/-dök*, *-kod/-ked/-kőd*). Mások, mint pl. a *-gat/-get*, *-dogál/-degél/-dögél*, *-doz/-dez/-döz* képzővel alkotott származékok, szinte mindegyik szemantikai csoportba besorolhatók. Ezek a „szélsőségek” az adott képzők produktivitásáról, gyakoriságáról is képet nyújtanak. Az

egyelemű képzők, amelyek a nyelvi tudat számára egyre inkább elhomályosultak, természetesen alig-alig fordulnak elő és jóval korlátozottabb szemantikai tartalmakat hordoznak, mint pl. a máig is produktív és nagyon gyakori *-gat/-get*.

E képzőcsoport tagjaival alkotott származékok nagy része a szemantikai képzések sorát gazdagítja. Azonban az 1., 2. és 3. csoport származékai, amelyeket Fabó⁷ „többször”, „gyakran”, illetve „próbál csoportoknak” nevez, a Kiefer⁸ által lexikai szóképzésnek nevezett művelet termékei.

E szemantikai csoportok elkülönítésében, mint említettem, a kontextus is segítségemre volt. Szövegkörnyezet nélkül nem minden esetben tűnik indokoltnak a származékok ilyenfajta felaprózott elkülönítése. Mivel a származékok önmagukban nem mindig motiválják a gyakorító képzők fenti szemantikai alapon történő funkcióbeli elkülönítését, a gyakorító igék képzőinek csoportját egységesnek kell tekintenünk. (Nem érthetünk egyet Fabó azon állításával, hogy e képzőcsoport számos tagja között semmilyen közös vonás nincs.) A többszöri, ismétlődő cselekvés kifejezése mint grammatikai és szemantikai tartalom valamilyen formában jelen van a származékokban.

Ez az, ami e képzőcsoport egységét biztosítja.

Korszakunk gyakorítóképző-állományáról általában tehát elmondható, hogy gazdag, változatos. Az egyelemű képzők helyét lassanként átveszik a több elemű képzőbokok, amelyek természetesen továbbviszik az alapvető funkciókat. A sokféle képző használata óhatatlanul a szinonímia kialakulásához vezet. Ez a nagyfokú változatosság, a szinonímia jelenléte a 16–18. századi gyakorító képzők használatában stilisztikai szempontból is figyelemre méltó. Berrár⁹ szerint a szinonim képzők szembenállása csak akkor jellegzetes, ha ugyanahhoz a szótőhöz több szinonim képző is hozzájárulhat, és a származékok között valami jelentésárnyalatbeli, intenzitásbeli vagy hangulati különbség ismerhető fel. Az eltérések azonban általában csak egy-egy szópárra érvényesek, nem pedig az illető képzők összes származékára.

A fentieket figyelembe véve Pete Istvánnal¹⁰ kell egyetértenünk, aki Keneseivel¹¹ vitatkozik: „Kenesei [...] egyenlőségi jelet tesz a *-gat/-get* és a *-gál, -dögél* ismétlődő jelentésű képzők közé, szembeállítván az *olvas-gat*, de *szalad-gat*, illetve *szalad-gál, lépe-get*, de *ül-get*, illetve *ül-dögél, rádióz-gat*, de *harap-gat*, illetve *harap-dál* alakokat. Az *olvasgat* alakot a *szaladgál-gat, (el)üldögélget, harapdál-gat* alakokkal állítanám párhuzamba. A *-gat/-get*-es alakok az ismétlődésen kívül a cselekvés időbeli szaggatottságát, elaprózottságát és nem nagy odaadással való végzését emelik ki. A *szaladgál, járkál, mászkál* alakokban az összevissza irányú ismétlődés képzete dominál időbeli szaggatottság nélkül. A *-dögél* képző pedig tartós, maga kedvére végzett cselekvést jelöl: *üldögél, álldogál, folydogál, fújdogál*.”

2. A mozzanatos igék képzői

A mozzanatos ige a cselekvés pillanatnyiságát, egyszeriségét (*verbum momentaneum*), valamint a cselekvés elkezdésének pillanatát (*verbum inchoativum momentaneum*) kifejező

⁷ Fabó Kinga: *Gyakorító és mozzanatos képzők a mai magyar nyelvben*. MNy. LXXIV(1978). 4. sz. 457.

⁸ Kiefer Ferenc: *A szóképzés*. = Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. *Morfológia*. Bp. 2000. 137–140.

⁹ Berrár Jolán: *Szóképzés, lexika, szintaxis*. ÁNyT. 3(1965). 35–42.

¹⁰ Pete István: *A szóképzés kompozicionális jellegéről*. Nyr. CXXI. (1997). 4. szám. 470–475.

¹¹ Kenesei István: *Képző vagy nem képző?* = Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára*. Pécs 1996. 92–95.

grammatikai jelentéstartalom hordozója.¹² Fabó¹³ szerint csupán az *-an/-en* képző fejez ki mozzanatosságot, az összes többi mozzanatosnak nevezett képzővel ellátott igealak viszont nem. Fabó a kezdő jelleget mint grammatikai funkciót figyelmen kívül hagyja.

A vizsgált adatanyagban kevés mozzanatos képzős származék van. Nem egyszerű feladat minden esetben elválasztani az egymáshoz amúgy is közel álló kétféle szemantikai funkciót kifejező származékokat: a pillanatnyiságot kifejezőket a cselekvés elkezdésének momentumát jelölő származékoktól.

(1) *A cselekvés elkezdésének pillanatát kifejező képzők:*

-amik: *futamik* 'nekifutamodik': 1573: latwan az azzon az harcerokat az hazba *futamik* kezd Ereosen feddny zitkozodny [Kv; TJK III/3. 303-4].

-amlík: *háramlík* 'vmi vkire ráhárul': 1573: Zekeres Iacab ... vallia ... Be Ieo puskarne oda ... Mond hogi Myt haborgat keged hyzem ha my En rea(m) *haromlik* benne Meg fyzetem keg(ne)k [Kv; TJK III/3. 238].

-amodik: *aláfutamodik* 'alácsordul': 1638: ez az Tollas Peter keöueket kapdossa fel s neki futamodek s hozza hajta az meszaroshoz, a kezet talala, s mingiart *ala futamodek* a palcza(n) a uer [Mv; MvLt 291. 157b].

-an/-en: *kilobban* 'fellángol/lobban': 1584: Zaz Mihalne vallia Az paytanal az kis hazbol *lobbant ky* Az Langh [Kv; TJK IV/1. 209].

-ad/-ed, -od/-öd: *ered* 'elered': 1622: Petelén létünkben Varga Miklósné köztünk fekvék le. Egykor egy kis eső *eredvén*, hát felkölt onnét, s kezdők keresni, hova lött [Mv; MvLt 290. 27a–30b]. *Fakad* '(víz) felszínre tör, (ki)buggyan': 1610: az Orban Janos kertj feöleöth olj Semleny (?) Sar *fokadoth*, hogj nem birhatthiak kj mia [UszT 50]. 1784: a' Forrás és Árkottska ... *fokad* és folyj ezen Glémeuluj nevü nagy Hegyből [Szekeremb^a; JHb XXXIII/36. – ^aNagyág H].

-dít: *szordít* 'sietve, sürgetve meneszt': 1619: én is megbizván magunkat, *szordítám* az le-gényeket, mondék: fogjátok meg az bestye kurvát, vigyük mi magunk az basának [ETA II, 177 BT].

-dul/-dül: *megzördül* 'megzörren': 1629: hatunk meghet ugyan jo tavul egy lecz *megh Zeordüle* oda Bakosek fel leon az Zorges [Kv; TJK VII/3. 22]. 1768: valami pozdorját egj hitván szekrényben hanyini kezdetek s az el lopott Lántz *meg zerdült* benne [Martonos U; Pf].

-al, -all/-el, -ell: *nyilallik* 'hirtelen szűrő fájdalom jelentkezik': 1710: Egy kis dara jég-esőcske lón, meg kezdém fázni, s a hideg ellele, az oldalam kezdé *nyilalni*, és erősen megbetegedém [BÖn. 527].

(2) *A cselekvés pillanatnyiságát, mozzanatosságát kifejező képzők:*

-ad/-ed, -od/-öd: *fogad:* 'befogad': 1570: Zech adam azt felely neky hogy valaky azt Mongya ennek hogy latrokat *fogattam* en hazamba es azokal haygaltatam volna [Kv; TJK III/2].

¹² D. Bartha Katalin: *A magyar szóképzés története*. Bp. 1958; *Az igekepzés*. In: Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet és Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana – A korai ómagyar kor és előzményei*. Bp. 1991. 60–103; *Az igekepzés*. = Benkő Loránd (főszerk.), E. Abaffy Erzsébet (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana – A kései ómagyar kor – Morfematika*. Bp. 1992. 55–118; Ruzsiczky Éva: *A szóképzés*. = Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Bp. 1961. 333–420; Szabó Zoltán: *Az igekepzők jelentése és az igeek történetstartama*. Nyr. LXXXIV(1960). 1: 78–80.

¹³ Fabó Kinga: *A gyakorító és mozzanatos igeek morfológiája és szemantikája*. ÁNyT. 17 (1989). 31–48.

71]. 1614: az szine és elei az város népének béfutánk-búdosánk Brassóba, azhol – Isten jót adjon az brassaiaknak – nagy böcsülettel *fogadtak* és kedveztek [BTN 50].

-an/-en: *kiloccsan* 'kifröccsen': 1733: Kaplonyba menék: Haller Gyorgy Vram eo Ngahoz s levelet vik az urffi eo Ngatul Szombati István Vr(amna)k s mikor az levelet el olvassa engem ugj arczul csapa hogj mingjart *ki locsana* az vér az orromon [Csicsóhagymás SzD; JHb].

-dít: *mozdít* 'előrendít': 1657: Ez vala pedig az practica, hogy az gyűlésben véle consentiált uraknak cooperációjok által az respublicát inducálni tentálja nyilvánvaló hadakozásra az pogányság ellen, kit ha effectuálhat, bene quidem, és az kikkel közlötte s invitált ez hadra ... *mozdítsák* ez nagy dolgot [KemÖn. 291].

-dul/-dül: *fordul* 'odafordul': 1573: az egik legen Megh sebesitty, Eois agiahoz *fordul* es zabliaia kezebe akadot De az Masikes azomba vagta [Kv; TJK III/3. 53–4].

-int: *csapint* 'hozzáver': 1762: a bérésre mingyárt pistolyt rántván, ket három izbenis a bereshez *tsapintotta* de el nem sült a pistoja [Kv; Aggm.].

-ít: *kaparít* 'megkaparint' 1596: Az mi az Mezaros Miklos fizeteset nezj, penzel nem fizetem, sem az varos zenaiawal, hanem mideön kert volna teöllem szenat, megh mondam, hogj ha magamnak az Varos zenajaban nem *koporitok*, masnak sem adok [Kv; Szám. 6/XXIX. 173 Bachi Tamás sp kezével].

-al, -all/-el, -ell: *nyilallik* 'szűrő fájdalom jelentkezik': 1664: Istennek hála, én igen jó egészségben vagyok, csak az oldalomban az sérvísem indult meg, az melyen *nyilalik* [TML III, 96 Teleki Mihály Veér Judithoz].

-ant/-ent: *pillant* 'pislant': 1644: Marto(n) Deakne Monda Keoteles Janosnenak, Marta Azzoni lapossat *pilla(n)tasz* te most, Keóteles Janosne mo(n)da Erre, Mikor en lapossat *pillantok* akkor sokat gondolok [Mv; MvLt 291. 423b].

-ap: *állapik* 'megáll': 1629: latam az Varga Georgy fiat hogj az Horuath Istua(n) hazat Vagdalya... Az Azzony Horuat Istuan(n)ne az Aytoba(n) *allapek* Zolita az Varga fiat hogj miért Cselekezi azt az hazoko(n) [Kv; TJK VII/3. 83].

-t: *köszönt* '(szóban vagy levélben) üdvözl vkit': 1602: az Templomban ... az valasztot plebanos vramat Pal vramat az Asztalhoz allatwan esmet biro Vram Tanach es varos kepeben *keozeonte* megh Alda, es zerenchyeltete, publicaluan az valasztastis az papy rend, és az egez varos nepe eleott [Kv; TanJk I/1. 404]. 1723: Az gyermekeimet Attyai szeretettel *köszöntöm* [ApLt Apor Péter lev. feleségéhez].

Hogyha a képzők felől végezzük az elemzést, megállapítható, hogy a kontextus segítségével egyes képzők különböző szemantikai-grammatikai jelentéstartalmai viszonylag jól kirajzolódnak.

-ad/-ed, -od/-öd: a cselekvés elkezdésének pillanatát (1), valamint a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).

-amik: a cselekvés elkezdésének pillanatát fejezi ki (1).

-amlik: a cselekvés elkezdésének pillanatát fejezi ki (1).

-amodik: a cselekvés elkezdésének pillanatát fejezi ki (1).

-an/-en: a cselekvés elkezdésének pillanatát (1), valamint a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).

-dít: a cselekvés elkezdésének pillanatát (1), valamint a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).

-dul/-dül: a cselekvés elkezdésének pillanatát (1), valamint a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).

- int**: a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).
- ít**: a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).
- al**, -**all**-**el**, -**ell**: a cselekvés elkezdésének pillanatát (1), valamint a cselekvés pillanatnyiségát (2) fejezi ki.
- ant**/**-ent**: a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).
- ap**: a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).
- t**: a cselekvés pillanatnyiségát fejezi ki (2).

A mozzanatos képzőkkel létrejött igei származékok a Kiefer¹⁴ által lexikainak, Szabó¹⁵ által lexikológiai nevezett szóképzés eredményei.

A mozzanatos képzőállományról megállapíthatjuk, hogy szám szerint nem túlságosan gazdag. Az onomatopoetikus képzések számottevők, s már korszakunkban megfigyelhető a mozzanatos képzők használatának visszaszorulása, amely a továbbiakban az állomány fokozatos leépüléséhez vezet.

A cselekvő igék képzőinek csoportját áttekintve elmondhatjuk, hogy részben Fabóval¹⁶ kell egyetértenünk abban, hogy e két képzőcsoportot teljes egészében nem állíthatjuk szembe egymással. Úgy vélem, hogy célszerű itt D. Bartha¹⁷ álláspontját elfogadnunk, aki szerint „a gyakorító igékével ellentétes *grammatikai jelentést* fejez ki a mozzanatos ige” (kiemelés tőlem, T. Sz. Cs.).

¹⁴ Kiefer Ferenc: *A szóképzés*. = Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. *Morfológia*. Bp. 2000. 137–140.

¹⁵ Szabó Zoltán: *Észrevételek a képzők szinkron vizsgálatáról*. NyIrK. V(1961). 2. sz. 161–164; Uő: *A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről*. MNy. LXV(1969). 1. sz. 39–45.

¹⁶ Fabó Kinga: *i. m.* 453–64, 31–48.

¹⁷ D. Bartha Katalin: *i. m.* 1991. 91.